

Shakespeare közöttünk

Kétszáz esztendővel ezelőtt, még a 18. században kezdődött Shakespeare drámáinak magyarra fordítása – még akkori szemmel nézve is erősen dilettáns jelleggel, sokszor csak töredékesen és nem is feltétlenül megbízható szövegekből, általában német példák nyomán, német fordítások felhasználásával. De minden fogyatékoságuk, azóta számtalanszor kicsűfolt gyatraságuk ellenére, ezek a műkedvelő próbálkozások utat törtek a következő évszázad magyar Shakespeare-kultusza, az íróársadalom vállalkozó kedve, a kritikai szellemű, komoly kutatás és a közönség – legalábbis egy, már számottevő, művelt polgári réteg – érdeklődése és befogadókészsége számára.

A múlt század derekán már adva voltak a társadalmi-kulturális feltételek ahhoz, hogy a Kisfaludy Társaság, a magyar irodalmi élet legfontosabb intézménye és legtevékenyebb szervezője, tervbe vegye Shakespeare teljes életművének hűséges és irodalmi rangú lefordítását (eredetiből) és kiadását, és széles körben mozgósítsa az erre a munkára számba jöhető költöket. A szabadságharc bukását követő gyászos évek már csak késleltethették a nagy terv megvalósulását, ami új lendületet kapott a kiegyezés után.

Van persze egy – nem is csekély – szépséghibája ennek az első teljes magyar Shakespeare-nek. Mindössze három igazán jelentős költő csatlakozott a vállalkozáshoz (őszintén szólva, nem is volt több abban a korban), hármójukból is csak egy érte meg a kiegyezést; Vörösmarty áldatlan körülmények között elkészült két fordítása már annak idején is Arany javítgatásaira szorult. S a többiek: harmadrangú rímfaragók, legjobb közöttük Szász Károly, a konzervatív akadémikus és későbbi püspök. De mielőtt századunk sokszoros újrafordításainak művészi magaslatáról pálcát törnénk a Kisfaludy Társaság kezdeményezésére és jóvoltából napvilágot látott szövegek zöme fölött, gondoljuk meg: ezek nem csak a teljesség dicsőségével és a megbízhatóság erényével érdemlik ki tiszteletünket: eleven kulturális szükségletet elégítettek ki, a kor igény szintjén még jó ideig élvezhető olvasmányt nyújtva, és lehetővé tették valamennyi Shakespeare-darab tisztes színpadi előadását, ami meg is történt.

A harmincas években kisdíákként a Kisfaludy Társaság kiadásából ismertem és szerettem meg Shakespeare-t; nem is tudhattam még akkor, hogy a Nyugat költőinek műhelyeiben készülnek vagy el is készültek már egyes darabok új, az eredeti költői értékéhez közelítő fordításai. Ne felejtjük el: önmagukat műveltnek tekintő európai nemzetek csak nemrégén, a második világháború után jutottak el az első, hasonló kifogásokkal illelhető teljes Shakespeare megvalósításához, és még nem nőttek túl a Shakespeare-kultusznak ezen a fokán.

Érthető, hogy századunk elején a kérdés magyar szakemberei úgy gondolták: ideje már a költő életműven innen és túl, a kortársak és a közvetlen elődök munkásságát is számba venni, hiszen csak korával és előzményeivel való összefüggésében/kapcsolataiban nyerhetünk világos, igaz képet egy alkotóról. Főképpen Marlowe felé fordult a szakmai érdeklődés, talán különösen hányatott, tragikus végű életpályája miatt, de azért is, mert egyetértően benne látták a legjelentősebb, kimutatható hatású elődöt az angol irodalom történései. Cikkek, tanulmányok mellett drámafordítások is születtek, a torzónak maradt életmű nagyobb – és értékesebb – része megjelent magyarul; soha annyit nem tett Marlowe megismertetéséért kultúránk, mint ezekben az években. Mindössze két darabjának jelent meg újabb, valóban költői értékű fordítása az utóbbi nyolc évtizedben; *A máltai zsidóhoz* és a legfontosabbhoz, a

II. *Edwárdhoz* – az Erzsébet-kornak a nagy Shakespeare-drámák mellett legnagyobb alkotásához – ma is csak Rózsa Dezső tolmácsolásában férhet hozzá a magyar olvasó... nem is egykönnyen.

Költő nem jutott már akkoriban – és még sokáig – az effajta feladatokra. Az úgynevezett ál-shakespeare-i drámák, az idők folyamán több mint negyvenről tucatnyira apadt, vitatott hitelességű apokrifák (nevezzük inkább így őket, hiszen többüket nem is mondhatjuk ál-shakespeare-inek) fordítására sem. Zömmel ezek is a magyar közönség elé kerültek – de bizony legfeljebb információs értékű szöveggel. Egyetlen hasznuk az volt ezeknek a jó szándékú, de elkedvetlenítően balkezes vállalkozásoknak, hogy felhívták későbbi idők, a második világháború utáni évtizedek műfordítóinak figyelmét ezekre a darabokra, amelyek között több, valóban figyelmet érdemlő mű akad. Jómagam Bodrogi Lajosnak a Magyar Shakespeare-Tárban megjelent ismertetése révén – mert Shakespeare-kultuszunknak folyóirata is volt ezekben a lelkes tízes években, amely még a háború alatt is pontosan megjelent (!) – kezdtem ismerkedni az apokrifákkal, és kedvet kapni elolvasásukhoz... ami mindenképpen az első lépés a fordítás felvállalásához.

A magyar Shakespeare-fordítás ügyének a két világháború között és a második világháború után mutatkozó hallatlan fellendülése élenjáró költők közreműködésével, teljes Shakespeare-fordításunk immár világviszonylatban is példásan magas és – kiváltképpen Mézöly Dezső fáradhatatlan buzgalma folytán – mindegyre újabb munkákkal gazdagodó művészi színvonala már évtizedekkel ezelőtt ismét napirendre tűzte számunkra az egész Erzsébet- és Jakab-kor drámairodalmának közelebbi megismerését. Az 1961-ben megjelent három kötetes *Angol reneszánsz drámák* már komoly lépést jelent afelé, hogy a magyar olvasó korának drámatermésébe ágyazva, annak összefüggéseiben láthassa Shakespeare színpadi költészetét – bár ehhez még mindig hiányzik néhány nélkülözhetetlen támpont, a legkiválóbb kortársak életművének alaposabb ismerete: közülük egyedül Ben Jonsonról alakíthatunk ki részletesebb képet egy 1974-es kötet jóvoltából, Marlowe-fordításaink elégtelenségéről szöveltem már, a másik nagy tragédiaköltő, Webster *Fehér ördöge* is pótolhatatlanul hiányzik a Shakespeare-kor drámáinak magyar leltárából.

S a kortársak kapcsán újra időszerűvé vált az apokrifák fordításának/újrafordításának kérdése is. Elsőnek érdekes módon az a *Favershami Arden* talált tolmácsra, amelynek shakespeare-i eredetéről akkorra már a darab legjobb indulatú kritikusai is lemondtak; az 1961-es gyűjteményben jelent meg, Somlyó György fordításában.

A magam részéről a III. *Edwárd* – egészen pontosan: III. *Edwárd király uralkodása* – mellett döntöttem, amelynek ugyan Géher István, a kérdés legtekintélyesebb mai szakembere csak „szerény helyet” juttat „a listán”, meggyőződésem szerint azonban a legshakespeare-ibb valamennyi apokrifá között, *A két nemes rokont* is beleértve: stílusának és cselekményének elemei a legtöbb hasonlóságot sőt egyezést mutatják elismert Shakespeare-művekkel, s koncepciója – amint a Kriterion Drámák sorozatában 1969-ben megjelent fordításomat kísérő tanulmányban részletesen kifejtettem – tökéletesen beilleszthető a királydrámák eszmevilágába, mintegy a hiányzó láncszemet képviseli azok logikai – ha úgy tetszik: „történelemfilozófiai” – rendjében. Az érdekesség kedvéért megemlítem, hogy érvelésem felhasználásával Várhelyi Sándornak sikerült a darabot kifogástalanul beleszönie az egész shakespeare-i mű életrajzi alapon való értelmezésébe (*A makrancos hölgy meséje*. Bpest, 1984.).

Mészöly Dezső, az Erzsébet- és Jakab-kori drámairodalom legtermékenyebb, kitűnő magyar tolmácsa, ama *Morus Tamás* fordításával jelentkezett 1972-ben, amelynek a kétes eredetű drámák sorából a legtöbb joga van Shakespeare nevéhez, minthogy a második felvonás negyedik színeinek első 172 sora magának a költőnek a kézírásával maradt ránk... ha ez így igaz – mert sajnos nem áll módunkban más fennmaradt, hiteles kéziratral összehasonlítani. De jó néhány költői szépségű – shakespeare-i szellemű – részletével a darab mindenképpen inkább megérdemli figyelmünket, mint e töméntelen színművet fogyasztó kor számos tucatterméke.

Hosszabb szünet után – egyelőre utolsónak – az *A két nemes rokon* került terítékre a Látó 1994. évi 3. számában, amely mint lovagdráma kiesik ugyan Shakespeare elismert színpadi alkotásainak műfaji skálájából, de amelyet az újabb angol irodalomtörténeti kritika tekintélyei egyre nagyobb számban ismernek el részben Shakespeare – Fletcherrel közös – művének. Így hát mindazok az apokrifák, amelyeknek több-kevesebb bizonyossággal valóban közük lehetett Shakespeare-hez, ma már új, művészi igényű fordításban olvashatók nyelvünkön; e tekintetben össz-európai viszonylatban sincs okunk restelkedésre.

De a többi, ma már shakespeare-inek semmiképpen sem mondható apokrifák között is akad néhány, amely – főként sikerült jellemfigurái és életábrázolása révén – Shakespeare-kultuszunk körének szükségszerű tágulásával megérdemli a műfordító és a közönség érdeklődését. Ilyen mindenképp az a Shakespeare-hez sem egészen méltatlan *Sir John Oldcastle*, amelynek szerzőségét a költő erőlesen elhárította – de nyilván nem esztétikai okokból (a neve alatt kinyomtatott, sokkal gyengébb darabokra sohasem vesztegetett szót), kizárólag érthető politikai óvatosságból. És ilyen a *The merry Devil of Edmonton* (Az edmontoni víg ördög), a *The Puritaine or the Widow of Watling street* (A puritán nő vagy a Watling utcai özvegy); ami engem illet, komolyan foglalkoztat a *The London Prodigal* (A londoni tékozló) lefordításának gondolata, amely hangulatával, egy-két alakjával némiképp a *Bertalan napi vásár*ra emlékeztet. Eszemben sincs persze Jonson komédiájával egy szintre helyezni – de ügyetlenebb meseszerkesztése és a jellemábrázolás bukfcenei ellenére, nem kell mellette szégyenkeznie.

Van a magyar Shakespeare-kultusznak egy még szinte teljesen kiaknázatlan területe; őszintén csodálkozom is, hogy oly figyelmes, tájékozott és tevékeny műfordítóink még nem fedték fel a maguk – és olvasóközönségünk – számára.

Shakespeare formátumú költő nem halt meg testi halálával: elsősorban utódaiban él tovább, újabb és újabb nemzedékek költői látják benne eszmény- és mintaképeket. A stratfordi „hattyú” szelleme, öröksége – kisebb-nagyobb szünetekkel, kihagyásokkal – szinte a legújabb időkig erőteljesen hatott az angol dráma fejlődésére, nagy költők nem egy művét köszönhetjük ennek a hatásnak, amilyen Shelley-nek a Cenci-család főként Stendhal révén közsímet véres reneszánszkori történetéből ihletődött tragédiája. Ennek fordítója is került **Eörsi István** személyében (1979), mellette azonban legfeljebb Thomay Otway *Megóvott Velencéjét* említhetem, a 17. századi angol polgári tragédia mifelénk alig ismert mesteremberének terméséből magányosan és meghökkentően kimagasló, shakespeare-i koncepciójú tragédiáját, amely saját fordításomban jelent meg 1978-ban a Drámák-sorozatban.

Könyvkiadásunk mai viszonyai között az is könnyen elképzelhető, hogy ide sorolható, kész munkák lapulnak költők fiókjában. A magam példájára hivatkozhatom: több mint egy éve elkészült a nagy romantikus költő, a Shelley-vel kortárs John Keats *Nagy Ottó* című –

természetesen szintén verses – tragédiájának fordításával, s mintha most kezdene némi érdeklődést mutatni iránta egy fiatal budapesti kiadó. Pedig ez a darab különösen érdekes számunkra: a nemzeti történelmünkben sorsdöntő fordulatot jelentő lech-mezei csata másnapján játszódik, fő szereplőinek egyike a megvert magyar sereg vezére – egy Gersa (Géza?) nevű királyfi. Amint már ebből is gyanítható, a tragédia alakjainak és cselekményének nem sok köze van a történelmi valósághoz – de, ami sokkal fontosabb, lépten-nyomon igazi költő kezé nyomaival találkozunk benne.

E – divatos szóképzéssel alighanem így mondanák egyesek – posztshakespeareianus dráma kiadása talán a nem lebecsülendő haszonnal is járna, hogy ilyen művek irányába terelné vállalkozó kedvű műfordítók figyelmét, érdekes és gazdag terület művészi feltérképezésével szolgálva a modern magyar Shakespeare-kultusz további kiteljesedését.*

JÁNOSHÁZY GYÖRGY

Köszönetnyilvánítás

Előszó

Az angol nyelvű eredeti műveket fordítóknak (vagy fordítók) nemcsak a fordítás, hanem a fordítások is fontosak. A fordítások nemcsak a fordítások, hanem a fordítások is fontosak. A fordítások nemcsak a fordítások, hanem a fordítások is fontosak. A fordítások nemcsak a fordítások, hanem a fordítások is fontosak.

A fordítások nemcsak a fordítások, hanem a fordítások is fontosak. A fordítások nemcsak a fordítások, hanem a fordítások is fontosak. A fordítások nemcsak a fordítások, hanem a fordítások is fontosak. A fordítások nemcsak a fordítások, hanem a fordítások is fontosak.

A fordítás

A fordítások nemcsak a fordítások, hanem a fordítások is fontosak. A fordítások nemcsak a fordítások, hanem a fordítások is fontosak. A fordítások nemcsak a fordítások, hanem a fordítások is fontosak. A fordítások nemcsak a fordítások, hanem a fordítások is fontosak.

* Elhangzott volna április 23-án Árkoson, a Shakespeare Kingdom House „Shakespeare közöttünk” szemináriumán, amelyen a szerző személyes okok miatt nem vett részt.